ПОЗИЦІЇ КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКО-КАСПІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

О. О. Котелянець

На сучасному етапі формування системи інституціалізаційного забезпечення інтеграційних процесів у Чорноморсько-Каспійському регіоні супроводжується врегулюванням питань безпеки Південного Кавказу. Становлення простору безпеки на Південному Кавказі визначається низкою чинників, що є різними за своїм змістом та спрямуванням. Зокрема, це наявність неврегульованих етнополітичних конфліктів і невизнаних сепаратистських утворень на території Грузії та Азербайджану. Важливим елементом формування регіональної системи безпеки стають різні за характером та інтенсивністю відносини кавказьких незалежних держав з позарегіональними державами та міжнародними організаціями.

Південний Кавказ – це важливий світовий субрегіон, що знаходиться в епіцентрі домінуючих геополітичних впливів. Будь-які зміни на Кавказі істотно впливають на формування світового порядку. Внаслідок тектонічних зсувів геополітичного характеру в Євразії відбулася «розгерметизація» Південного Кавказу, коли можна говорити про розгортання нової «великої гри за Кавказ» і перетворення його на арену зіткнення стратегічних інтересів таких держав, як США, Російська Федерація, країни Європейського Союзу, Туреччина та Іран [1, 8].

Характерними ознаками сучасних процесів міжнародного порядку на регіональному рівні є дестабілізація відносин між країнами регіону, дезінтеграція, гонка озброєнь, розподіл сфер впливу. Країни, що прагнуть відігравати роль регіональних центрів сили, намагаються встановити баланс сил на свою користь, дестабілізуючи таким чином міжнародні відносини та безпеку [3, *56*].

Геополітичне майбутнє Чорноморсько-Каспійського простору неможливо спрогнозувати без аналізу місця Південного Кавказу в зовнішньополітичних стратегіях світових і регіональних країн, а також без дослідження їх концептуальних підходів до формування регіональної системи безпеки. Актуальність обраної тематики зумовлена також необхідністю формулювання Україною власної стратегії ведення зовнішньої політики на Південному Кавказі, втілення якої в життя безпосередньо впливатиме на успішність реалізації українською стороною інтересів в енергетичній та економічній сферах.

Мета статті – аналіз зовнішньополітичних стратегій провідних країн регіону щодо Південного Кавказу; розкриття специфіки впливу Російської Федерації, Туреччини та Ірану на становлення системи безпеки у Чорноморсько-Каспійському просторі та розробка на цій основі пропозицій, які мають бути взяті до уваги українською дипломатією у формуванні та здійсненні політики на Південному Кавказі.

Дослідженням тематики міжнародного співробітництва у Чорноморсько-Каспійському регіоні, геополітики та безпеки на Кавказі займаються К. Гаджиєв, Р. Гірагосян, О. Гончаренко, В. Гусейнов, В. Кулик, С. Маркедонов, Б. Парахонський, Т. Стародуб та ін. Питання Південного Кавказу в зовнішньополітичних стратегіях Ірану, Турецької Республіки та Російської Федерації аналізують у своїх працях Р. Касимов, С. Мартиросян,

Котелянець Олена Олегівна – старший консультант Національного інституту проблем міжнародної безпеки

І. Панарін, С. Семедов. Утім бракує комплексного аналізу процесу формування системи безпеки на Південному Кавказі та систематизації підходів регіональних гравців до визначення місця цього субрегіону в їх зовнішньополітичних концептуальних доктринах.

У 1990-ті роки геополітична ситуація на Кавказі характеризувалася певним послабленням інтересу Російської Федерації до Південного Кавказу, водночас посиленням там проамериканського впливу та опосередкованого проникнення атлантизму через Турецьку Республіку [4, *125*].

У цій ситуації південно-кавказькі республіки займали нерівнозначні позиції: Вірменія тяжіла до Росії; Азербайджан балансував між орієнтацією на Анкару та на Москву, враховуючи при цьому підвищені інтереси до нафтового сектору з боку США; Грузія виступала флагманом проамериканської та антиросійської геополітичної орієнтації.

Загалом південно-кавказька зона була відносно нейтральною, адже навіть після виникнення трьох незалежних кавказьких держав російський вплив у регіоні здебільшого зберігався, а американський (атлантичний) посилювався поступово. Процес геополітичної трансформації в регіоні поглибився у зв'язку з серією етнополітичних конфліктів (Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія). На ситуацію в регіоні суттєво впливав також фактор імпортованого ісламського фундаменталізму та екстремізму, що додатково посилювало геополітичне напруження на Південному Кавказі [8].

У зазначених обставинах кожна з південно-кавказьких республік намагалася використовувати ситуацію у власних інтересах, балансуючи між зовнішніми геополітичними полюсами.

Початок XXI ст. став знаковим для Південного Кавказу, адже саме в цей час відбуваються важливі геополітичні зрушення у зовнішньополітичних стратегіях основних гравців кавказького регіону. У зміні стратегічного сприйняття Південного Кавказу можна виділити низку визначальних чинників.

Поява на політичній арені російського президента в особі В. Путіна символізувала прагнення РФ до повернення втрачених міжнародних позицій та їх зміцнення. Росія за В. Путіна розпочала системні дії, спрямовані на повернення статусу світового та регіонального лідера. У першу чергу, увагу кремлівського керівництва було звернено на пострадянський простір, де одне з основних місць посідав Кавказ.

Другим фактором, що сприяв виникненню нової стратегічної ситуації в субрегіоні, є сусідство Південного Кавказу з Іраном. Співробітництво Вірменії з Іраном має стратегічний характер для вірменської сторони, адже воно дає їй шанс вийти з економічної та політичної ізольованості. Для Тегерану його зв'язок з Єреваном, окрім економічної вигоди, дає можливість мати на Південному Кавказі союзника, який протидіє розширенню впливу в цьому субрегіоні «недружніх» для Ірану країн – Туреччини та США. Іран не може задовольнити те, що три держави Південного Кавказу поступово просуваються в бік зближення із Заходом, послаблюючи, таким чином, іранські північні кордони. Тому, з обранням президентом Ірану Махмуда Ахмадінежада (серпень 2005 року), Тегеран почав проводити активнішу політику, спрямовану на посилення свого впливу на Кавказі та на тісніше співробітництво з країнами південно-кавказького субрегіону.

Щодо Туреччини, то турецьке керівництво почало відчувати розчарування з приводу реалізації атлантичної та євроінтеграційної стратегії (проведення самостійної політики США на пострадянському просторі без врахування інтересів країн – членів НАТО, до яких належить Туреччина; у 2005 році – Євросоюз вкотре відхилив заявку Турецької Республіки щодо вступу до членів ЄС). За цих умов турецька геополітична думка вбачала перспективу в євразійському напрямку. Політика Туреччини на Південному Кавказі передбачала пошук спільних інтересів з РФ, тестування нових зв'язків з Іраном та арабськими країнами.

Спинимося на детальнішому розгляді концептуальних підходів регіональних акторів до визначення місця Південного Кавказу у їх зовнішньополітичних стратегіях та бачення ними системи безпеки Чорноморсько-Каспійського регіону загалом.

Російська Федерація. Як уже згадувалося, з приходом до влади В. Путіна, помітно активізувалася політика Російської Федерації, спрямована на реанімування своїх колишніх

геополітичних позицій на Південному Кавказі. У затвердженій у січні 2000 р. Концепції національної безпеки РФ містилася пряма вказівка на «зміцнення Росії як одного з центрів впливу в багатополярному світі, реалізацію національних інтересів та посилення її позицій у Закавказзі та Центральній Азії».

Наступальний характер кавказької політики Росії знайшов віддзеркалення в матеріалізації програмних установок зазначеної концепції. Для підвищення ефективності системи безпеки на пострадянському просторі, військово-політична структура оборонного характеру – Договір про колективну безпеку (ДКБ) був реорганізований у міжнародну безпекову організацію – ОДКБ. Дана обставина має украй важливе значення для Південного Кавказу, оскільки з країн регіону одна лише Вірменія стала повноправним учасником ОДКБ. Таким чином, трансформація ДКБ в ОДКБ суттєво вплинула на розклад сил у регіоні. Якщо ж згадати ще про досягнуту домовленість між ОДКБ та ШОС про спільні тренінги з підготовки проведення антитерористичних операцій із залученням військових спецпідрозділів обох організацій, то стає очевидним наступальний характер зовнішньої політики Росії в цілому та її прояви у «кавказькій політиці» зокрема [8].

Для відновлення міжнародного престижу країни та повернення її геополітичного впливу російське керівництво застосовує і можливості «енергетичної гри». Енергетичний чинник став використовуватись РФ з метою експансії її впливу на країни регіону, а також для забезпечення власних інтересів у світі шляхом тиску на енергозабезпечення країн – споживачів російського палива загалом. На Південному Кавказі ця політика проявилася у прагненні Російської Федерації підвищити рівень контролю за видобутком енергоносіїв та частковому придбанні енергетичних активів цього регіону.

Останнім часом російська політика безпеки збагатилася новими елементами, за допомогою яких Росія намагається здійснювати глибшу та далекогляднішу політику. Вона передбачає поєднання енергетичних та військово-політичних важелів впливу на країни регіону. Важко погодитися із думкою Р. Гірагосяна, який стверджує, що РФ нібито «визнала обмеженість можливостей енергетичної стратегії та почала змінювати свої пріоритети на користь підтримки власних військових сил та проведення їх модернізації» [4, *130*]. Доказом вдалого поєднання російської енергетичної та військово-політичної стратегії стали серпневі події 2008 року в Грузії та газовий конфлікт між Російською Федерацією та Україною у січні 2009 року.

Незалежні держави, що утворились після розпаду Радянського Союзу на території Південного Кавказу, вектор своєї геополітичної орієнтації нині спрямовують до євроатлантизму та євроінтеграції. У розвитку геополітичних процесів у ближньому зарубіжжі Російська Федерація вбачає ряд загроз своїй національній безпеці. Ці виклики та загрози, на думку російської сторони, обумовленні прагненням ряду держав (насамперед США та країн ЄС) встановити свій стратегічний вплив у регіонах, що безпосередньо межують з Росією. Найгостріше ці загрози проявляють себе на Південному Кавказі.

Доволі жорстко визначає межі балансу інтересів Росії, Європи та США в питаннях національної безпеки та нового світового порядку Концепція зовнішньої політики РФ (липень 2008 р.). Незважаючи на те, що Концепція 2008 року на 70% дублює свою попередницю, вона містить ряд ключових позицій, які вирізняють її від Концепції 2000 року, в тому числі й у стратегії дій РФ на Південному Кавказі. Зокрема, у ній зазначається про наміри Росії активно протидіяти американським геополітичним проектам на пострадянському просторі. Висловлюється незгода з подальшим розширенням НАТО (особливо за рахунок України та Грузії), розміщенням американської ПРО в Європі, цілковите неприйняття НАТО в якості загальноєвропейського чи глобального механізму колективної безпеки. Підкреслюється, що врегулювання «заморожених конфліктів» має здійснюватись на підставі укладених угод про незастосування сили конфліктуючими сторонами та в рамках існуючих форматів врегулювання [9].

Прийняття нової зовнішньополітичної концепції Російської Федерації слід розглядати як спробу формування нових підходів до нової архітектури європейської безпеки та балансу сил як у світі в цілому, так і в Чорноморсько-Каспійському регіоні зокрема.

Вагоме місце у зовнішньополітичній стратегії Москви на Південному Кавказі займає питання врегулювання кавказьких етнополітичних

конфліктів. Адже закавказький субрегіон для РФ має ключове значення в забезпеченні не тільки територіальної цілісності й національної безпеки Росії, а й російської присутності в ньому. В останні роки РФ демонструвала зусилля, спрямовані як на врегулювання етнополітичних конфліктів, так і на часткове сприяння їх «розморожуванню». Отже, можна говорити про те, що Росія відіграє складну, а часом і суперечливу роль на Південному Кавказі, намагаючись, з одного боку, зберегти вплив і владу на раніше підконтрольних Москві територіях, а з іншого боку, забезпечити стабільність своїх південних кордонів.

Серпневі події 2008 року в Грузії та як їх наслідок – визнання Росією незалежності Південної Осетії та Абхазії змінили баланс сил на Кавказі на користь РФ. Інші учасники «кавказької гри» – США та ЕС були поставлені перед дилемою: визнати встановлені нові сфери впливу російських інтересів на пострадянському просторі чи отримати нестабільний Південний Кавказ на довгострокову перспективу. Росія вже сьогодні робить спроби сформувати свою композицію та баланс сил на Південному Кавказі завдяки посиленню ролі Туреччини та Ірану в питаннях регіональної безпеки і розвитку транспортних комунікаційних проектів. Така тенденція простежується у підтримці РФ турецької ініціативи створення «Платформи безпеки та стабільності на Кавказі», якою передбачено розподіл сфер впливу в регіоні між Російською Федерацією та Туреччиною. А головною ідеєю цієї ініціативи є відсторонення від процесу врегулювання конфліктів у Чорноморсько-Каспійському регіоні США та Європейського Союзу.

Таким чином, на сьогоднішній день на Південному Кавказі за безпосередньої участі Російської Федерації відбулося переформатування балансу сил на її користь, водночас із посиленням російського впливу у субрегіоні (визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, встановлення військових баз на їх території). Інтенсифікується і російсько-турецький діалог у питаннях регіональної політики та безпеки з можливістю долучення до нього третіх сторін, наприклад, Ірану.

Турецька Республіка. Зміни політичного ландшафту на Кавказі на початку 1990-х рр. змусили політичну еліту Туреччини внести серйозні корективи у зовнішній курс країни. Поворотними пунктами турецької політики у регіоні стали еволюція суспільства до демократії, крах Радянського Союзу та зміцнення зв'язків Туреччини з об'єднаною Європою. На початку 1990-х років у Туреччині не було жодного експертного чи наукового центру, що займався б проблемами Кавказу, а в міністерстві закордонних справ відчувався інформаційний дефіцит щодо ситуації на Кавказі та позиції Туреччини з будь-яких кавказьких питань. З часом у турецьких дослідницьких центрах почали розроблятися плани створення Великої Туреччини, що включала б мільйони турок, які проживають у Західній Європі, на Балканах, а також у Росії, на Кавказі та у Центральній Азії. Ідея тюркського глобалізму була позитивно сприйнята турецькою елітою. Однак пантюркізм не став частиною офіційної політики Туреччини ще з тої причини, що пантюркістські ідеї не знайшли відгуку на Кавказі та у Центральній Азії. В Грузії та Вірменії вони були сприйняті з настороженістю [5, *39 –41*].

З приходом до влади в Туреччині ісламістських сил, зовнішньополітична доктрина країни щодо політики на Кавказі характеризується певними принципами:

дотримання територіальної цілісності та суверенності держав регіону;

Кавказ має стати об'єктом багатостороннього партнерства, а будь-які суперечливі ситуації треба вирішувати мирними засобами;

Туреччина не бажає визнавати геноцид вірменського народу на території Османської імперії. Однак на сьогоднішній день Турецька Республіка робить спроби вивести Вірменію з економічної ізоляції. Туреччина виступає за цілісність Азербайджану та проти незалежного Нагірного Карабаху;

Туреччина намагається в міру своїх можливостей створити підгрунтя для економічної та політичної незалежності нових суверенних держав Південного Кавказу.

Кавказ – область відкритого суперництва між РФ та Туреччиною протягом багатьох століть – нині стає регіоном, у якому російські та турецькі інтереси починають зближатися. РФ та Туреччина знаходять все більше спільних позицій в економічних аспектах і на міжнародній арені у питан-

нях глобальної та регіональної безпеки. Наприклад, Росія забезпечує близько 70% турецького газового імпорту. Між країнами існує спеціальний експортний газовий трубопровід «Блакитний потік», прокладений по Чорному морю.

Поліпшення відносин між Росією та Туреччиною в останні роки обумовлено відносинами у сфері енергетики, а також розширенням торгівлі та туризму. Що стосується геостратегічного виміру процесу покращення турецько-російських відносин, то його основний мотив пов'язаний із загальним турецьким розчаруванням від Заходу (США та Європи), що стало особливо сильним після подій 2003 р. та зблизило Туреччину з Росією [5, *43 – 44*].

Складні переплетіння різних політичних та економічних процесів у світі (погіршення відносин із США через війну в Іраку, визнання геноциду вірмен палатою представників США в жовтні 2007 р.) сильно змінили погляди на РФ значної частини турецького суспільства. Росію сприймають зараз як потенційного партнера, а не як історичного супротивника.

Відмова Туреччини у 2003 р. надати свою територію військам США як пускової площадки для північного фронту війни в Іраку свідчила про те, що ТР намагається проводити незалежну від американської позиції зовнішню політику в регіоні.

«П'ятиденна війна» у серпні 2008 р. між Росією та Грузією стала приводом для Туреччини переосмислити свою політику на Кавказі, внести додаткові акценти в її зовнішньополітичну лінію. Анкара розпочала діяльність, спрямовану на досягнення домінування на Південному Кавказі та пошуку альтернативних шляхів формування регіональної системи безпеки.

Так, Туреччина висунула ініціативу створення «Платформи безпеки та стабільності на Кавказі» за участі Росії, Туреччини, Вірменії, Азербайджану та Грузії. Поштовхом до подібних ініціатив стала зацікавленість Туреччини у «спокійних» територіях поряд з її кордонами та стабільному функціонуванні нафто- і газопроводів Баку – Тбілісі – Джейхан, Баку – Тбілісі – Ерзурум. Прогнозована та невоююча Грузія – це гарантія транспортування нафти до Джейхану, мирний Азербайджан – це безперебійне добування «чорного золота». Таким чином, Анкара намагається посилити свій вплив на Південному Кавказі. Пропонуючи Росії долучитись до процесу стабілізації ситуації у зазначеному субрегіоні, Туреччина намагається за сприяння РФ створити біполярну систему гарантій на Кавказі [10].

Зміну акцентів зовнішньої політики Анкари на Південному Кавказі можна простежити на прикладі її безпрецедентних кроків щодо зближення з Єреваном. Сам факт налагодження турецько-вірменського діалогу є аномальним явищем, адже по сьогодні між Туреччиною та Вірменією не встановлено дипломатичних відносин. Головною причиною цього є відмова Анкари визнавати геноцид вірмен в Османській імперії. Необхідно нагадати, що питання геноциду вірмен завжди піднімалося у західних країнах перед черговою спробою Туреччини вступити в ЄС. Так було і в жовтні 2007 р., коли, як уже зазначалося, палата представників США визнала геноцид вірмен. Можливість зміни «балансу сил» в Європі після вступу Туреччини до ЄС змушує деякі держави – члени Євросоюзу стримувати позитивне вирішення цього питання. Проблема геноциду вірмен є додатковим механізмом тиску на Анкару та сповільнює її інтеграцію в ЄС.

В обмін на нормалізацію турецько-вірменських відносин Анкара запропонувала Єревану в подальшому не піднімати питання щодо міжнародного визнання геноциду вірмен, а також уступити Азербайджану в Карабаському конфлікті. Така пропозиція Туреччини не стала на заваді зустрічі президентів Вірменії та Туреччини 6 вересня 2008 р. Обидві сторони висловились за налагодження двосторонніх відносин, а президент Туреччини А. Гюль навіть припустив можливість розблокування турецько-вірменського кордону в гуманітарних цілях [12]. Подібні кроки свідчать про готовність вірменської сторони до поступок як у питанні геноциду, так, можливо, і в питанні врегулювання нагірно-карабахського конфлікту. В перспективі Вірменія сподівається за підтримки турецької сторони вивести країну з економічної ізоляції. Туреччина ж, у свою чергу, роблячи спроби зближення з вірменською стороною, намагається посісти провідне місце у врегулюванні карабаського конфлікту та зберегти за собою статус регіонального лідера.

Таким чином, політика Туреччини на Кавказі тісно пов'язана з проблемою глобалізації,

а також зі змінами «світового порядку». Інтереси Турецької Республіки в регіоні стикаються з національними інтересами як держав Південного Кавказу, так і з інтересами інших впливових геополітичних гравців – США та Росії. Однак сучасна зовнішньополітична лінія турецької сторони свідчить про консолідацію державної еліти на ідеї позиціонування Турецької Республіки як самостійного геополітичного гравця, позбавленого ісламської радикальної ідеології та не пов'язаного із західноєвропейськими цінностями.

Ісламська Республіка Іран. Південний Кавказ входить до пріоритетного напряму зовнішньополітичної лінії іранського керівництва. Цьому сприяла тривала історія геополітичних, військово-політичних, соціально-економічних та культурних зв'язків Ірану з кавказькими державами. Національні інтереси та завдання Іранської Республіки диктують необхідність активнішого залучення країни у справи кавказького субрегіону. Нова стратегія Ірану щодо Південного Кавказу поки що остаточно не сформована, однак політика стосовно південнокавказьких держав має прагматичний і виважений характер.

Іранські офіційні представники зі стурбованістю відзначають істотне посилення політичної нестабільності в кавказькому субрегіоні, що може в майбутньому повторити історію Балкан у 90-х рр. XX ст. Такий негативний сценарій, на думку офіційного Тегерану, вигідний тим зовнішнім силам, які намагаються встановити свій контроль над Південним Кавказом.

Головним фактором нестабільності на Кавказі, що негативно впливає на розвиток усього регіону та сповільнює процес формування у ньому системи безпеки, іранське керівництво називає політику США, спрямовану на зміцнення їх військового та політичного впливу (йдеться, перш за все, про американську стратегію залучення Грузії та Азербайджану до натовських структур). Така політика США розглядається іранською стороною як деструктивний фактор для Чорноморсько-Каспійського регіону загалом.

Сучасна офіційна позиція Ірану стосовно питання системи регіональної безпеки передбачає її формування за формулою «3+3» (три країни Закавказзя, а також три регіональні держави – Іран, Туреччина та Росія). При цьому іранське керівництво наголошує на тому, що запропонована сучасна модель (на відміну від попередньої ініціативи Ірану щодо моделі «3+2»: країни Південного Кавказу плюс Росія та Іран, яка не дістала підтримки серед країн регіону), окрім співпраці у сфері безпеки та зовнішньої політики, передбачає ще й економічну складову багатостороннього співробітництва (насамперед у сфері енергетики і транспорту) [7].

Слід зазначити, що точка зору Ірану щодо формування системи регіональної безпеки не збігається з думкою країн Південного Кавказу – Вірменії, Азербайджану і Грузії, що пропонують неприйнятну для іранського керівництва модель системи безпеки на Кавказі за участі позарегіональних гравців, передусім США та ЄС.

Цю ініціативу Ірану не підтримує на сьогоднішній день ані Туреччина, ані Росія. Так, турецька модель «Кавказького союзу» за участі країн Південного Кавказу, Росії та Туреччини не передбачає залучення Ірану до процесу формування системи безпеки. Зі свого боку, російська сторона до недавнього часу віддавала перевагу багатосторонній співпраці з кавказькими державами за системою «3+1» (Закавказзя плюс Росія) та за умови власної домінуючої ролі у регіоні [7]. Говорити нині про реалізацію подібної схеми не доводиться, адже після серпневих подій 2008 р. Росія та Грузія розірвали дипломатичні відносини.

Серед особливостей іранської регіональної політики на Кавказі слід відзначити прагнення Ірану до вагомішої ролі у питанні врегулювання кавказьких етнополітичних конфліктів та його бажання виступити у якості посередника. Позиція Ірану стосовно регіональних конфліктів на Південному Кавказі ґрунтується на збереженні територіальної цілісності задіяних у конфлікті країн.

Ще одним важливим елементом зовнішньої політики Ірану на Кавказі можна назвати його зусилля, спрямовані на налагодження багатостороннього діалогу з питань безпеки, протидії тероризму, екстремізму та наркотрафіку.

Говорити про перспективу лідерської позиції Іранської Республіки в регіоні в цілому та на Південному Кавказі зокрема передчасно. Як вважає російський політолог А. Малашенко: «Іран не володіє необхідним обсягом засобів для

південнокавказької експансії, порівняно із можливостями Заходу чи Росії. Для підтвердження ж лідерських амбіцій у регіоні йому необхідно зайняти чітку позицію щодо врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту» [6]. А Іран на сьогодні зацікавлений у збереженні статус-кво у питанні Нагірного Карабаху. Головна його мета полягає у недопущенні військової присутності США на Південному Кавказі та в усуненні американської сторони від процесу врегулювання кавказьких етнополітичних конфліктів.

Певною мірою ірано-американське протистояння має свій вплив і на двосторонні відносин між Іраном та сусідніми кавказькими державами. Так, стосунки між Азербайджаном та Іраном вирізняються досить високим ступенем конфліктності. Азербайджанські лідери регулярно критикують Іран за підтримку радикальних ісламістів в Азербайджані та спроби змінити існуючу модель влади на ісламську державу. Іншим конфліктним питанням у відносинах між Іраном та Азербайджаном є проблема Південного (Іранського) Азербайджану.

Краще склалися відносини між ісламським Іраном та християнською Вірменією. У зміцненні ірано-вірменських стосунків Тегеран вбачає альтернативу односторонньому посиленню на Південному Кавказі позицій США. Вірменія ж завдяки Ірану фактично отримала коридор до зовнішнього світу в умовах блокади з боку Азербайджану і Туреччини. Важливість відносин з Іраном для Вірменії зумовлена також перспективою зменшення своєї залежності від енергоресурсів з Російської Федерації, що надходять через грузинську територію. Іран та Вірменія також тісно співпрацюють у сфері безпеки. Незважаючи на ісламський характер своєї держави та апеляцію до солідарності усіх мусульман навколо «карабаського» питання, Іран зайняв позицію підтримки вірменської сторони [2, *52 – 53*]. У відповідь Єреван підтримує Тегеран у питаннях становлення системи регіональної безпеки. Як відомо, Вірменія офіційно схвалила турецьку ініціативу – «Платформу безпеки та стабільності на Кавказі». Однак вірменська сторона продовжує відстоювати тезу про включення Ірану до «Кавказького альянсу», стверджуючи, що «Іран – це велика і впливова країна, яка межує із Південним Кавказом, завжди відігравала вагому роль у забезпеченні безпеки та стабільності в регіоні. Тому будь-яка схема безпеки на Кавказі, в яку не включається Іран, не може бути дієздатною» [11].

Таким чином, аналізуючи стратегію Ірану на південнокавказькому напрямку, можна констатувати, що найважливішим для іранської політики на Кавказі є прагнення вийти із регіональної ізоляції та, з огляду на власні національні інтереси, стати повноправним учасником системи безпеки у регіоні. Враховуючи геополітичну важливість Південного Кавказу для Тегерану, останній намагається не допустити проникнення позарегіональних сил (США, ЄС) до свого північного кордону, не давати можливості їм розширювати та зміцнювати свою військову присутність у південнокавказькому субрегіоні [7].

Висновки. Отже, сучасна ситуація на Південному Кавказі характеризується зіткненням інтересів провідних країн світу (США, ЄС) та держав Чорноморсько-Каспійського регіону, зокрема, РФ, Туреччини, Ірану. Перетин цих інтересів не спонукає зазначені країни до пошуку компромісів та шляхів співпраці, а виливається у дедалі гостріше протистояння, і, як показали події серпня 2008 року у Грузії, – у протистояння військового характеру. У зазначеній ситуації можна говорити лише про створення у Чорноморсько-Каспійському регіоні системи так званої «м'якої безпеки», що включає співпрацю провідних світових та регіональних гравців у сфері протидії наркотрафіку, незаконній міграції, поширенню тероризму тощо.

Значення Південного Кавказу для України має стратегічний характер. Однак політика у зазначеному регіоні, яка проводилась з часів проголошення незалежності, не базувалась на конкретній стратегії, тому не завжди була цілеспрямованою та послідовною.

На сьогоднішній день Україні не вдалося втілити майже жодної ініціативи на Південному Кавказі, вона досі залишається осторонь від доступу до каспійських енергоресурсів та від участі у врегулюванні кавказьких етнополітичних конфліктів.

Російсько-грузинський конфлікт та, як наслідок, визнання Російською Федерацією незалежності Південної Осетії та Абхазії винесли на порядок денний питання необхідності переформатування системи безпеки Південного Кавказу. Цей прецедент створив нові виклики

для усього пострадянського простору, головний з яких полягає у можливості поширення на його території сепаратистських настроїв.

Враховуючи сучасну ситуацію у південнокавказькому субрегіоні, Україні доцільно було б у короткостроковій перспективі зайнятися розробкою власної стратегії зовнішньої політики на Південному Кавказі. Зазначений документ, прогнозовано, має містити положення, які стосувалися б:

вироблення нових форм співпраці з країнами регіону у сфері політики, економіки, безпеки;

можливих варіантів долучення української сторони до важливих економічних та енергетичних проектів, до процесу врегулювання етнополітичних конфліктів;

налагодження стратегічного партнерства з країнами Південного Кавказу.

Джерела

1. *Гаджиев К. С.* Геополитика Кавказа. – М.: Международные отношения, 2003. – 464 с.
2. *Южный* Кавказ: тенденции и проблемы развития (1992 – 2008 годы). Отв. ред. и рук. авт. кол. В. А. Гусейнов. – М.: Красная звезда, 2008. – 392 с.
3. *Стародуб Т. С.* Підходи до визначення поняття «регіональна безпека» // Стратегічна панорама. – 2006. – № 3. – С. 54 – 59.
4. *Гирагосян Р.* Перемены в области безопасности на Южном Кавказе // Connections: ежеквартальный журнал. – Осень 2007. – С. 124 – 132.
5. *Семедов С. А.* Основные аспекты современной политики Турции на Кавказе // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2008. – № 2. – С. 39 –52.
6. *Семедов С. А.* Иран и государства Закавказья. – http://www.noev-kovcheg.ru/mag/2008-05/1146.html
7. *Касымов Р. А.* Политика Ирана в закавказских государствах. – http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/15-05-05a.htm
8. *Шералиев О.* Место мировых и региональных держав в формаровании геополитической архитектуры Южного Кавказа. – http://www.mediaforum.az/ articles.php?article_id=2008040404181 2715 & page=07&lang=rus
9. *Концепция* внешней политики Российской Федерации. – http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.html
10. *Сичкарь А.* Турция и Россия могут поделить Кавказ. – http://www.proua.com/ analitic/2008/08/12/085119.html
11. *Армения* и Иран вырабатывают общие взгляды на безопасность на Южном Кавказе. – http://kavkaz-uzel.ru/newstext/news/id/1229102.html
12. *Абдулла* Гюль выступает за нормализацию турецко-армянских отношений. – http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/turkey/1060683.html